

6. Семиряга М. И. Советско-германские договоренности в 1939 — июне 1941 г.: взгляд историка // Советское государство и право. 1989, № 9. - С. 93.
7. Дюков А. Р. Пакт Молотова-Риббентропа в вопросах и ответах. - М., 2009.
8. Трубайчук А.Ф. 1939 год к истории советско-германского сговора. - К., 1994. - С.121.
9. Хохлов Е. Военная экономика СССР накануне и в годы Второй мировой войны. - М., 2005. - С.186.

Тарас КОВАЛЕВИЧ

ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ РАДЯНСЬКИМИ ДОКУМЕНТАЛЬНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ СПРОТИВУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ СТАЛІНСЬКОМУ РЕЖИМОВІ У 1944- 1949 РОКАХ

У статті розглядаються деякі важливі деталі і моменти зображення боротьби Радянського Союзу з УПА і націоналістичним підпіллям різнманітними типами документів влади. Робиться наголос на чималій неоднозначності і суперечливості подання матеріалу, що на прикладі цих документів є досить помітним.

Ключові слова: український національно-визвольний рух, УПА, ОУН, Червона армія, НКВС, НКДБ, СМЕРШ, радянські документи.

This article discusses some important details and moments of struggle image of the Soviet Union and the UPA nationalist underground various types of instruments of power. Emphasizes the considerable ambiguity and inconsistency of reporting, that the example of these documents are quite noticeable.

Keywords: *Ukrainian national liberation movement, UPA, UNO, Red Army, NKVD, NKVD, SMERSH, the Soviet documents*

Незважаючи на всю їх неоднозначність та безумовну політичну заангажованість, джерела, що продукувалися радянською стороною цього протистояння, є вагомю частиною всього пласту матеріалів про український національно-визвольний рух післявоєнного часу. Та навіть і серед цих різновидів історичних джерел деякі з них (партійні постанови, звіти, чи

стенограми) не вирізняються особливою виваженістю чи об'єктивністю навіть на фоні інших радянських документів, наприклад військ держбезпеки, чи видань з історії їх діяльності, а також листів радянських військовослужбовців до керівництва, чи додому. Тим не менше, зіткнувшись з таким явищем, як потужний повстансько-підпільний рух, автори всіх типів цих документів не могли не відштовхуватись від реальних фактів і потреб боротьби з цим рухом. Тому, при всьому їх очевидному бажанні надати діяльності своїх противників негативного забарвлення, певна об'єктивність там, як не дивно, все ж залишається. Це не в останню чергу пояснюється тим, що на відміну від пізнішої радянської пропаганди, документи, як правило, мали на собі гриф секретності, тож були доступними лише невеликій кількості партійних та військових функціонерів.

Першим та головним завданням радянської влади при її поверненні на територію Західної України у 1944 році була організація діяльності власних органів управління та адміністрації. І вона одразу ж зіткнулася тут із величезними труднощами. Тривожні повідомлення про хиткість її становища зустрічаються в офіційних матеріалах доволі часто – і далеко не лише у перші півроку чи рік після відновлення комуністичного ладу. Парадоксально, та коли тут було розгромлено здавалося б основного і єдиного противника – німецькі війська – радянська влада, що завжди наголошувала на своєму «визвольному» характері, ще довгий час не почувала себе у безпеці.

Так, в одній із постанов ЦК КП(б)У зазначалося, що в Путильському районі Чернівецької області з 13 сільських рад лише три мають голів, а у решті їх просто немає. Районні ж керівники, йдеться далі, у ці села навіть не навідуються. Як наслідок: «За 5 місяців после освобождения района от немецких оккупантов, в этих селах не было прочитано ни одного доклада, ни одной лекции, не доставлялись газеты» [1]. Такий же стан справ залишався і на початку 1946 року [2]. «В большинстве сел – наголошувалося ще в одній постанові – очень плохо организована самоохрана, а начальники РО НКВД либо совсем не доверяют оружие местным людям, так как не знают их, либо дают оружие без разбора кому угодно, в результате оно теряется, а иногда и

попадає в руки бандитов» [3]. Для деякого контрасту можна навести ще пізніші дані. Проте якихось більш оптимістичних оцінок ситуації у регіоні не міститься й там. У стенограмі Львівської обласної наради начальників райвідділів МДБ і МВС, а також прикордонних загонів та внутрішніх військ МВС від 16 квітня 1947 записано практично те ж саме – партійні чи комсомольські функціонери у ряді сіл бувають дуже рідко. Як коротко зазначив з цього приводу перший секретар Львівського обласного комітету КП(б)У Іван Грушецький: «По существу нашего влияния там нет» [4].

Факт виступу західноукраїнського населення проти радянської влади тією ж владою прямо чи опосередковано підтверджувався в численних документах, листах, чи спогадах учасників протиборства з радянського боку.

Так, заступник начальника окружної школи сержантського складу прикордонних військ НКВС Українського округу з політичної частини майор Бітюков у листі до головної на той час людини в УРСР Микити Хрущова прагматично вказував: «...и теперь лишь нужно создать абсолютно для них невыносимые условия и в частности оторвать от них базу (население)...» [5]. Практично ідентичні описи ситуації наявні й у численних листах військовослужбовців радянських військ держбезпеки, що відправлялися додому, у рідні місця. Важливим є те, що вони містяться у спецповідомленні військової цензури НКДБ 4-го Українського фронту начальнику управління контррозвідки «СМЕРШ» генерал-лейтенанту Ковальчуку. Адже факт зацікавлення військовою цензурою змістом спостережень власних солдат може свідчити принаймні про присутність об'єктивності у їхньому змісті. У цьому можна переконатись, глянувши безпосередньо на листи, в яких відбито практично одні і ті ж емоції та переживання різних людей:

«..Нахожусь недалеко от Львова. Скорее бы выбраться на свою территорию. Здесь жить очень опасно, много бендеровцев, от которых погибло много моих товарищей. 24 июня убили 14 человек.. (04.7. 1945; Отправитель: ПП-73595 Мальков; Получатель: Владимировская обл., с. Шульчино, Малькова).

..Я нахожусь в 24 килом. от Станислава. Население здесь украинцы. Они в десять раз хуже, чем поляки. Здесь много банд, которые нападают на красноармейцев и советских работников. В глухих местах по одному, по два лучше не появляться – убьют днём. Они имеют поддержку со стороны населения и потому с ними трудно бороться. Есть такие примеры – работает в степи человек, мимо проходят солдаты, тогда он берет автомат и стреляет в спину. Так что здесь страшнее, чем на фронте.. (13.7. 1945; Отправитель: ПП-19791-Н Деревников; Получатель: Сталинская обл., станция Рая, с. Петропавл. Назаренко Н.).

..Закончил войну и попал на новую войну, войну из-за угла на одного человека. Если бы вы знали, как тяжело и противно смотреть на эту обтрепанную, оборванную шайку полоумных людей, которые ещё хотят установить «самостоятельную Украину».. если в Чехословакии и Польше я мог спокойно ходить без автомата, то здесь этого делать нельзя. Наши украинцы даже не хотят здороваться. Я думаю, что нам дадут право разделаться с ними, как с немцами.. (Отправитель: ПП-66884 Горашко; Получатель: Ворошиловградская обл., Свердловский р-н, шахта №5, Горашко).

..В Станиславской обл., особенно в районе нашего месторасположения, много банд бендеровцев, которые борются за самостоятельную Украину. Они собираются большими группами – по 300, 400 человек и нападают на воинские части и отдельных бойцов. Сегодня эти паразиты убили прямо днём двух бойцов из-за кустов. Вооружены они крепко, вплоть до пушек. Имеют свои органы власти, свою разведку и печать.. (15.7. 1945; Отправитель: ПП-19791-Д Чернов; Получатель: ТССР, Верхне-Услонский р-н, село Каинки, Петрова Т.).

..Мы остановились в Станиславской обл. специально установить советскую власть. Здесь до сих пор нет никакой власти. Здесь очень много бандитов, так называемых – бендеровцев. Они всякими путями не дают здесь создать советскую власть. Представителей местной власти часто убивают и вешают. Много погибло местной власти и войск НКВД. Население играет большую роль, скрывает бендеровцев, ведёт для них разведку. Вот почему с

ними трудно борються.. (16.7. 1945; Отправитель: ПП-19791-В Бондаренко; Получатель: г. Ворошиловград, Полтавский пер., №6, Любченко).

..Ваня, мы одну кончили теперь начали другую, более сложную, по уничтожению внутреннего врага. Эти банды называются «бендеровцами». Вот заедешь в село днем – ничего нет. А как настанет вечер, лучше не заходи в село, всё равно убьют. Если отстал на сто метров от товарищей – прощайся с жизнью.. Мы в данное время занимаемся ловлей этих кукушек. Но разве их выловишь, когда они поголовно таким духом напитаны? [...] (19.7. 1945; Отправитель: ПП-19791-А Ермилов; Получатель: ПП-43978-В Барыгин)» [6].

Ці кілька уривків привідкривають нам як мінімум рівень розуміння радянськими військовослужбовцями ситуації, в яку вони потрапили – і чим вона може для них обернутись. Як бачимо, усвідомлення це було доволі чітким та однозначним. Територія західних областей УРСР позначається взагалі, як «чужа», де на кожному метрі землі можна зустріти смерть. Звідси й логічне бажання або звідтіля вирватись, або знищити цього напіввидимого противника рішучими методами. Викликає, швидше за все, дійсно щирий подив і навіть обурення у солдат ставлення до них місцевих українців. Схоже, це перший момент їх служби, коли вони відкрито не визнаються визволителями. Тому не робиться навіть спроби порівняти місцеве населення із польським, чи чехословацьким, а відразу – тільки різке протиставлення. Бійцями НКВС, як не дивно, визнавалася кінцева мета «бендеровцев» – утворення незалежної Української держави. З двох згадок, наведених тут, одна цей факт описує з помітним презирством, інша – цілком нейтрально. Буквально з листів цих же двох людей спостерігаємо, як може конструюватися джерельний матеріал відповідно до сприйняття побаченого і ставлення до цього з боку автора. Звичайно, що різниця між обірваними зграями та групами по кількасот озброєних гарматами повстанців з власною розвідкою та друком очевидна. Та якщо першу з цих тез вільно можна було прослідкувати у будь-якій пізнішій пропагандистській праці, то друга далі архівних сховищ вийти, мабуть що, не

могла. Важко навіть сказати, чи згаданий відділ цензури міг після перевірки пропустити ці всі листи до адресатів.

Дещо вирізняється на цьому фоні ілюстрація українського національно-визвольного руху у цілому спектрі матеріалів із допитів окремих червоноармійців, чи працівників НКВС і НКДБ, котрі своїми зізнаннями викликали чималий інтерес з боку слідчих органів. Скажімо, про широку антинімецьку діяльність УПА найвище радянське керівництво було поінформоване не одним донесенням з театру бойових дій. Наведемо один з таких прикладів. В повідомленні на адресу М. Хрущова від заступника начальника того ж СМЕРШу 1-го Українського фронту генерал-майора Белянова докладно розповідається про колишнього бійця Червоної армії Конотопа М. Д., котрий у лютому 1942 року потрапив до німецького полону і знаходився у таборі для військовополонених. Ось як він описує обставини свого потрапляння до рядів УПА: «Я содержался в лагерях в г. Дубно, где было около 8 тыс. военнопленных. 3 октября 1943 года отрядами «УПА» был произведен налет на наш лагерь. Чтобы воспрепятствовать освобождению военнопленных, немецкая охрана лагеря из пулемета расстреляла более 2 тыс. человек, остальных, свыше 5 тыс. военнопленных, отряды «УПА» увели с собой. Разбили на группы по 100-150 человек и увели в разных направлениях по бандеровским отрядам» [7].

Водночас викликали велике занепокоєння у вищих партійних органів республіки факти пасивності, а більше того – навіть і допомоги повстанцям, наданої деким з особового складу внутрішніх військ (ВВ) НКВС. До прикладу, рядовий 3-го батальйону 154 полку 32-ї дивізії ВВ НКВС з охорони залізничних споруд Доценко І. Г. (росіянин) відзначився тим, що неодноразово заявляв про бажання перейти на бік УПА, а також схиляв до цього своїх колег по службі: «Давайте, хлопцы, убежим отсюда к бандеровцам. А то здесь пропадешь с голоду. В бандерах обувают, одевают и жить можно, а здесь одевают плохо и голодом морят. Все равно здесь с голоду пропадешь, а туда уйдем, там будем жить и кушать вдоволь» [8]. За такі висловлювання солдата було засуджено до

10 років таборів. Інший випадок стосується начальника гарнізону залізничного мосту, сержанта того ж 154-го полку Коротких В. І. (росіянин, член комсомолу). Він разом із сержантом сусіднього гарнізону Сьоміним І. Д. переховував бійців УПА від репресій та видавав їм довідки, що вони є солдатами їхніх із Сьоміним гарнізонів. Не обмежившись цим, сержант Коротких навіть передав упівцям із озброєння гарнізону ручний кулемет, гвинтівку, гранати та набої. Також особисто виїжджав та звільнив із ув'язнення із Тисменицького райвідділу НКВС 20-х повстанців [9]. Нерідко червоноармійці із розумінням ставилися і до стратегічної мети українського визвольного руху, в першу чергу через своє негативне ставлення до існування колгоспного ладу. Так, ще під час вступу радянських військ до Західної України у 1944 році рядові 43-го стрілецького полку 106-ї стрілецької дивізії Гармаш С. І. (з Вінниці) та Антонюк Г. І. (з Кам'янця-Подільського) зауважували, що: «радянська влада зробила голодними Україну і Росію, тож бандерівці доб'ються свого» [10].

Досить часто описують радянські джерела і особливості ставлення до солдатів та офіцерів Червоної армії з боку УПА. Останні бійцями визвольного руху вважалися за представників окупаційної радянської влади, і їх, як правило, намагалися ліквідувати. Так, тільки на Львівщині протягом двох тижнів (27 липня – 15 серпня 1944 р.) було вбито 11 офіцерів [11]. Стосовно ж простих рядових вояків бачимо геть іншу ситуацію, сповна відображену у документах. У повідомленні про загибель 17 квітня 1944 року на Рівненщині старшого лейтенанта Ісполітова керівництво СМЕРШу стверджує наступне: «Исполитов вместе с рядовым Малых в с. Малая Мощаница разыскивал дезертировавших из части бойцов. На окраине этого села оба они были встречены вооруженной бандой до 30 человек и обезоружены. Бандиты Исполитова расстреляли, а Малых отпустили, предложив ему рассказать красноармейцам, что националисты рядовых не трогают, а уничтожают только офицеров» [12]. Хоча й щодо цього траплялися певні винятки. Їх частково підтверджує витяг з протоколу допиту Ярослава Білинського (командира рейдувочої групи УПА-

Південь), у котрого при затриманні було знайдено документи на ім'я капітана Червоної армії Мухіна. На запитання, звідки вони в Білинського, той зізнався, що свого часу захопив капітана та забрав у нього ці документи, а також зброю. Опісля Мухіна було відпущено без жодної шкоди, незважаючи на його офіцерське звання [13]. Іноді радянські солдати відбувалися переляком і вислуховуванням «виховних бесід» у виконанні українських повстанців. Так, зокрема, сталося 11 червня 1949 року на Станіславщині, коли група упівців зупинила колону вантажних автомашин 38-ї армії, що рухалися під прикриттям солдатів. Зі всіма із затриманих «бандити провели непродолжительную националистическую беседу, вручили солдатам четыре оуновские брошюры, после чего возвратили отобранное у них оружие, за исключением пистолета "ТТ", 75 винтовочных и 8 пистолетных патронов». А після цього за пропозицією самих же повстанців затримані залізли в одну з машин і спокійно поїхали у Станіслав. У решті ж було прострелено бензобаки [14].

Такі приклади досить виваженого, або й гуманного ставлення до радянських бійців не дозволяють стверджувати про якісь виключні «звірства бандерівців», на чому завжди робила наголос радянська пропаганда пізніших років. Навіть коли для підтвердження згадуються відомі випадки загибелі під час сутичок з УПА, наприклад, льотчиків Михайла Лиховида та Якова Топоркова (1944 р.), то багато із подібних фактів звільнень червоноармійців їм серйозно суперечать. Залежало це, швидше за все, від конкретних обставин – адже до встановлення радянських органів влади армія фактично залишалася єдиним її представником на певний період і часто свідомо використовувалась командуванням у протиповстанських операціях. Тож мали місце як напади УПА на армійські частини чи окремих бійців, так і спроби порозуміння з особовим складом.

Центральний комітет партії у свою чергу рішуче і однозначно засуджує хибні уявлення підлеглих про те, що «банди» не несуть загрози, оскільки вже майже розгромлені, а керівного центру нібито не мають взагалі (4 жовтня 1946 р.) [15]. Більше того, той же орган влади інструктує інші органи – держбезпеки

– про величезну серйозність структури підпілля, наголошує на потребі ліквідації не лише діючих проводів ОУН, але й запасних, що повністю замінюють собою знищені – навіть по кілька разів заново [16]. При цьому всьому і далі фактично незмінними залишаються штампи, які й на фоні самого духу розповіді документа виглядають ніби відчужено. Представники повстанського руху або, за офіційною термінологією, «бандити» «...за последнее время усилили свою работу по засылке агентов со шпионско-диверсионной целью в города и районные центры, на предприятия, транспорт и учреждения» [17], знищуючи всіх, кого вважали агентурою НКВС. А «большой опыт подпольной и диверсионной работы» [18] ну аж ніяк не може вважатися чієюсь іншою ознакою, а лише – військової чи воєнізованої структури. Тим більше, що подекуди радянські функціонери підтверджували це прямим текстом, у даному випадку – секретар Городоцького РК КП(б)У: «Вчора нами арестовано в с. Потячичи (с. Путятичі Городоцького району – прим. авт.) одного бандита в військовій формі» [19]. Ніби навздогін офіційна влада на місцях (генерал Воронов) дає чергову спробу пояснити, чому війна проти цих «залишків», що носять військову форму, далі не стихає: «Казалось бы сейчас уже меньше бандитов, но сейчас бандиты квалифицированные и с ними вести борьбу так, как мы вели в прошлом году – нельзя» [20]. Такі чи подібні виправдання завжди наштовхувались на жорстку критику керівництва такого штабу: «Что вы хотите расписаться в вашем бессилии, вашей неспособности. Скажите об этом прямо. Что бандиты сильнее вас» [21]. А наступні дві цитати здається що остаточно можуть добити радянські ж тези про «бандитизм» підпілля. Першу висловив секретар Краснянського РК КП(б)У товариш Земляний: «Своеобразие современного оуновского бандитизма заключается в том...что он тесно переплетается с уголовным бандитизмом, причем весь этот мотлох возглавляется легально действующими кулацкими националистическими элементами, живущими в селах района» [22]. Другу – котрийсь з його колег: «Мы имеем село Жуковка, которое было самым кулацким селом, пораженным бандитизмом,

на сегодняшний день это село стало неприступным для бандитов, не только для бандитов, но и для уголовного элемента» (!) [23].

Особливу увагу звертає на себе опис стратегії і тактики УПА на час виборів до Верховної ради СРСР та передвиборчого періоду. У згаданому вище листі до Микити Хрущова майор Бітюков занепокоєно повідомляє: «В селах наши лозунги бандитами стерты и понаписаны бандеровские, мало того в школах внутри и на стенах в селах Родохонцы, Гусаков, Мыслятичи и других написаны антисоветские лозунги направленные против партии, правительства, против т. Сталина и в целом против выборов, а в с. Мыслятичи даже в кабинете председателя сельского совета» [24]. А завдання УПА, що підтверджується в наступному звітному листі партійних органів, полягало не лише у банальному зриві голосування, але й у тому, щоб у найближчі до виборів дні розвісити листівки, у яких висунуті їхні кандидати – для того щоб населення радянських кандидатів викреслювало, а голосувало, як тут вказано, «за своїх» [25]. І такі випадки були зовсім не поодинокими – нагадує навіть факти того, як національні партизани Литви у ті ж роки збирали підписи за вихід цієї республіки зі складу Радянського Союзу (у повній відповідності до конституції останнього).

Стосовно інших аспектів цього жорстокого протиборства в Західній Україні, то в радянських документах можна знайти і численні згадки про порушення радянськими військами закону, і про тактику, яку використовують загони націоналістів, і яку відповідно треба використовувати проти них, і про саму чисельність противника (яку, щоправда, точно встановити ніяк не вдається попри масу цифр, що значно різняться між собою). До прикладу, у 1944-1945 роках практично одразу було підраховано, що за цей період відбулося 8696 боїв з УПА, у яких загинуло 19,8 тис. повстанців, а 17962 потрапило в полон. З радянського ж боку втрати оцінюються у 22 тис. убитих та поранених. Тим часом статистика вже пізніших років вказує аж на 130 тис. убитих і затриманих учасників спротиву [26].

Робляться спроби глянути на цю всю вельми проблемну для влади ситуацію і з більш загальних позицій – чому західні області взагалі так довго не

стають ідентичними з рештою: «Обкомы и райкомы КП/б/У, облисполкомы и райисполкомы по-прежнему забывают главную особенность западных областей, заключающуюся в том, что население этих областей не прошло тех этапов классовой борьбы, которые прошли трудящиеся Украины. Рабочие, трудящееся крестьянство и интеллигенция западных областей УССР не прошли той суровой школы классовой борьбы и политического воспитания, которую прошли рабочий класс и трудящееся крестьянство УССР в борьбе против капиталистов, помещиков и кулаков в годы Октябрьской революции и гражданской войны, в годы сталинских пятилеток, в период индустриализации и коллективизации сельского хозяйства. Западные области УССР были освобождены нашей славной Советской Армией и население этих областей получило все блага и права советских граждан без особого участия в борьбе за их завоевание» [27]. А деякі обласні керівники партії, як, до прикладу, згаданий Іван Грушецький, розуміли це більш прямо і безпосередньо: «Вчера мы с т. Журбой были в совхозе. Идут два восточника украинца, встречают нас «Слава Иисусу». Уверяю вас они не религиозны, но под впечатлением обстановки здесь они попали под влияние кулаков. Кулак стремится вербовать из них агентуру для посылки в восточные области...» [28].

А кількома сторінками вище в архівній справі наведено чіткі слова тієї ж людини: «Пора кончат с разнообразностью между восточными и западными областями» [29].

Як неважко помітити, різні типи подібних документальних свідчень можуть сильно відрізнятись навіть один від одного, хоча походять з одного – радянського – табору протистояння у Західній Україні. Повідомлення, що у них містяться, часто несуть у собі геть різне смислове навантаження та емоційний заряд. З огляду на це, їхня сама по собі значна джерельна вартість для відновлення картини минулого, збільшується в рази. Хоча видобувати з них цінну інформацію, чи узагальнення без критичного аналізу і такого роду протиставлення всіх суперечностей мабуть що неможливо. А вже кожен із такої інформації може робити свої власні висновки, чи формувати уявлення про цю складну і водночас цікаву сторінку новітньої української історії.

Джерела та література

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО).

- Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 56. – Арк. 122.
2. Там само. – Спр. 56. – Арк. 147.
 3. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 90. – Арк. 28.
 4. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 60. – Арк. 20 (зв).
 5. Подобєд П. Полювання на «кукушек»//Український тиждень. – 2011. – № 36 (201). – С. 49.
 6. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 930. – Арк. 173-174.
 7. Там само. – Спр. 2415. – Арк. 14-23.
 8. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2415. – Арк. 14-23.
 9. Гриневич В. Сталінська імперія в боротьбі з українським визвольним рухом//«Особые папки» Сталіна і Молотова про національно визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. – Львів: «Піраміда», – 2010. – С. 31.
 10. Там само. – С. 13.
 11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 928. – Арк. 35-43.
 12. Літопис УПА. Нова серія. – Т.9. – Київ – Торонто, 2007. – С.206-207.
 13. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5681. – Арк. 146-155.
 14. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 60. – Арк. 165.
 15. Там само. – Спр. 60. – Арк. 185-186.
 16. Там само. – Спр. 60. – Арк. 176-177.
 17. Там само. – Спр. 58. – Арк. 77.
 18. ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 90. – Арк. 10.
 19. Там само. – Арк. 59.
 20. Там само. – Арк. 7.
 21. Там само. – Арк. 49.
 22. Там само. – Арк. 6.
 23. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 60. – Арк. 22.
 24. Там само. – Спр. 60. – Арк. 78.
 25. Веденеев Д. В. – Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА. – Киев: К. И. С., 2007. – С. 98.
 26. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 63. – Арк. 5-6.
 27. ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 90. – Арк. 85.
 28. Там само. – Арк. 71.